

Ur *Zenit* nr 34 (okt/nov 1973)

Nicos Poulantzas

Om samhällsklasser

1973

(Översatt från "On Social Classes" i *New Left Review*, nr 78, 1973)

Enligt den marxistiska teorin är samhällsklasser samlingar av samhällsagenter, av människor som *i princip* men inte uteslutande definieras utifrån sin ställning i *produktionsprocessen*, d.v.s. i den ekonomiska sfären. Samhällsagenternas ekonomiska ställning spelar *huvudrollen* vid bestämningen av samhällsklasser. Vi kan emellertid inte därav dra slutsatsen att den ekonomiska ställningen skulle vara ensam tillräcklig. Marxismen hävdar att ekonomin förvisso spelar den avgörande rollen i ett produktions sätt eller en samhällsformation, men politiken och ideologin (överbyggnaden) har också en betydande roll. Var gång Marx, Engels, Lenin och Mao analyserar samhällsklasser inskränker de sig inte till enbart ekonomiska kriterier, utan gör uttalade hänvisningar till politiska och ideologiska. Vi kan därför säga att en samhällsklass definieras genom sin *ställning* i den totala samhällseliga praktiken, av sin plats i den totala arbetsdelningen, vilken inbegriper politiska och ideologiska relationer. Denna ställning svarar mot klassernas *strukturella bestämning*, d.v.s. det sätt på vilket strukturen (produktionsrelationer, politiskt-ideologiskt herravälde respektive underordning) inverkar på klasspraktiken – ty klasser existerar endast i klasskampen. Strukturen formar den samhällseliga arbetsdelningen. Men det måste framhållas att denna klassbestämning, som endast existerar i klasskampen, klart måste skiljas från den *konjunkturbestämda klasspositionen*. Genom att understryka de politiska och ideologiska relationernas betydelse för klassbestämningen jämte det faktum att klasser endast existerar i klasskampen, undviker vi det "voluntaristiska" misstaget att återföra klassbestämning på klasständpunkt. Ett sådant misstag får ytterst viktiga politiska konsekvenser, som vi kommer att nämna nedan när vi behandlar teknikerna, ingenjörerna och arbetararistokratin. Det ekonomiska kriteriet förblir bestämmande, men hur ska vi med marxismen uppfatta "ekonomisk" och "ekonomiskt kriterium"?

Samhällsklasser och produktionsrelationer

Den "ekonomiska" sfären bestäms av *produktionsprocessen* och agenternas ställning, d.v.s. deras fördelning på samhällsklasser enligt *produktionsrelationerna*. I den enhet som utgörs av produktion-konsumtion-delning av den samhällseliga produkten, är det produktionen som spelar den avgörande rollen. Det som på denna nivå skiljer klasser är inte sådant som inkomstens relativa storlek (skillnaden mellan "rika" och "fattiga"), som det troddes av en lång förmarxistisk tradition och vilket ännu hävdas av ett stort antal sociologer. Den obestridliga skillnaden mellan olika relativa inkomstnivåer är själv endast en följd av produktionsförhållandena.

Ser vi på produktionsprocessen och de produktionsförhållanden som den sönderfaller i, finner vi först *arbetsprocessen*: den som allmänt bestämmer människans förhållande till naturen. Men arbetsprocessen uppträder alltid i en historiskt bestämd form och existerar endast i förening med produktionsförhållandena. I ett i klasser delat samhälle består produktionsförhållandena av ett dubbelt förhållande: mellan människan och andra människor – klassrelationer – och mellan produktionsagenterna och arbetets objekt och verktyg – produktivkrafterna. Dessa båda relationer rör alltså förhållandet mellan icke-arbetaren (ägaren) och arbetets objekt och medel och det mellan den omedelbare producenten (arbetaren) och arbetets objekt och medel. Relationen har två aspekter: (a) ekonomiskt

ägande, den faktiska kontrollen över produktionsmedlen, makten att bruka produktionsmedlen för givna ändamål och förfoga över de åstadkomna produkterna, och (b) besittning.

Ägarna och produktionsmedlen

I varje klassdelat samhälle sammanfaller den första relationen (mellan ägare och produktionsmedel) med den första aspekten. Det är ägarna som har faktisk kontroll över produktionsmedlen och exploaterar arbetarna genom att suga ut mervärde i olika former. Men detta ägande skall förstås som faktiskt ekonomiskt ägande, kontroll över produktionsmedlen, vilket skall skiljas från *juridiskt* ägande, som är sanktionerat av lagen och tillhör överbyggnaden. Visserligen brukar lagen vanligen stadfästa ekonomiskt ägande, men det juridiska ägandets former behöver inte sammanfalla med det faktiska ekonomiska ägandet.

Vi kan belysa detta med två exempel och börja med landsbygdens *storarrendatorer*. Enligt Lenin tillhör de storbondeklassen, även om de inte innehar den formella, juridiska äganderätten till jorden, som tillhör den kapitalistiska rentierklassen. Dessa storarrendatorer tillhör storbondeklassen inte på grund av sina höga inkomster utan därför att de innehar faktisk kontroll över jord och arbetskraft, därför att de är faktiska ekonomiska ägare. Jag nämner detta enbart som ett exempel. Utrymmet medger inte en detaljerad analys av klassdelningen bland bönderna, som inte utgör en enda klass. Det kan nämnas att vi på landsbygden kan skilja mellan storjordägare, stora, medelstora och fattiga bönder, där varje klass innefattar grupper som uppstått ur skilda former av ägande och utsugning. En sådan klassindelning blir möjlig endast om vi gör en rigorös åtskillnad mellan formellt, juridiskt och faktiskt, ekonomiskt ägande.

Ett andra exempel gäller Sovjetunionen och de ”socialistiska” länderna. Exemplet är högst kontroversiellt men skall ändå inte förbigås. I dessa länder ligger det formella, juridiska ägandet till produktionsmedlen hos staten, som hävdas vara ”folkets stat”, men den faktiska kontrollen (det ekonomiska ägandet) ligger förvisso inte hos arbetarna själva – vilket avskaffandet av arbetarråden och sovjeterna visar – utan hos företagets direktörer och partiapparatus medlemmar. Det kan därför hävdas att detta kollektiva juridiska ägande döljer en ny form av ”privat” ekonomiskt ägande, och att man därför borde tala om en ny ”borgarklass” i Sovjetunionen. Ett avskaffande av klassexploateringen kan inte likställas med ett avskaffande av det juridiska privata ägandet, utan endast med att man avskaffar det faktiska ekonomiska ägandet, d.v.s. med att arbetarna själva kontrollerar produktionen.

Överväganden som dessa har betydelse för frågan om övergången till socialismen. Håller vi i minnet den avgörande teoretiska och faktiska skillnaden mellan ekonomiskt och formellt, juridiskt ägande, inser vi att enbart *nationalisering* av företag inte är någon lösning. Detta beror inte bara på att borgarklassen formar nationaliseringarna till att passa sina egna intressen. Även när den åtföljs av en ändring av statsmakten, ändrar en nationalisering eller ett statligt övertagande av ekonomin endast det juridiska ägandet. Det enda som i grunden kan ändra den ekonomiska produktionen och därmed leda till klassernas avskaffande, är att arbetarna själva kontrollerar produktionen.

Den utsugna klassen och arbetsmedlen

Låt oss återvända till vår andra relation, den mellan de omedelbara producenterna (arbetarna) och arbetets objekt och medel. Denna relation definierar den *utsugna klassen*. Relationen kan ta sig olika former allt efter de olika produktionssätt under vilka den råder. Under de förkapitalistiska produktionssätten var de omedelbara producenterna (arbetarna) inte helt skilda från arbetets objekt och medel. Även om godsägaren under det feodala produktionssättet innehade båda juridiskt och ekonomiskt *ägande* till jorden, hade arrendatorn *besittning* till sitt jordstycke, vilken skyddades av sedvanerätten. Godsägaren kunde inte utan vidare upphäva hans besittning. Under det produktionssättet skedde exploateringen genom *direkt utsugning av*

merarbete, i form av arrende som betalades i arbete eller naturprodukter. Med andra ord, det ekonomiska ägandet och besittningen var åtskilda därigenom att de inte vilade på samma relation mellan ägare och produktionsmedel. I det kapitalistiska produktions sättet är de omedelbara producenterna (arbetarklassen) däremot helt utan besittning till sina arbetsredskap, till vilka kapitalisterna har faktisk besittning. Marx benämnde detta fenomen den ”nakne arbetaren”. Arbetaren besitter bara sin arbetskraft som han säljer som *vara*, och detta faktum förklarar varuformens utbredning. På så vis utsuger inte kapitalisten merarbete direkt utan genom det i varan inneslutna arbetet – genom att samla *mervärde*.

Detta får viktiga konsekvenser. *Produktionsprocessen* definieras inte av tekniska faktorer utan av relationerna mellan människan och produktionsmedlen, av den enhet som utgörs av arbetsprocessen och produktionsförhållandena. I klassdelade samhällen existerar inget ”produktivt arbete” som sådant, som neutral term. I varje klassdelat produktions sätt är produktivt arbete ett arbete som svarar mot det produktions sättets produktionsförhållanden: det är det arbete som ger upphov till en specifik form av *utsugning*. I sådana samhällen står produktion alltid för delning, exploatering och kamp mellan klasser. I det kapitalistiska produktions sättet är alltså produktivt arbete sådant som frambringar bytesvärde i form av *varor* och därmed *mervärde*. Det är just så som *arbetarklassen* ekonomiskt definieras i det kapitalistiska produktions sättet: produktivt arbete står i direkt relation till klassdelningen i produktionsförhållandena.

Produktivt och improduktivt arbete

Denna formulering gör det möjligt att lösa vissa problem, samtidigt som den ställer nya. Arbetarklassen definieras inte utifrån sin *lön*, eftersom lönen är den juridiska form i vilken arbetsprodukten indelas enligt det kontrakt som reglerar arbetskraftens köp och försäljning. Medan alla arbetare är löntagare är inte alla löntagare arbetare, eftersom alla löntagare inte med nödvändighet är produktiva arbetare, sådana som frambringar mervärde (varor). Marx har utvecklat analysen på denna punkt. Han menar exempelvis att transportarbetare (till exempel järnvägsmän) är produktiva arbetare och tillhör arbetarklassen, därför att en vara inte existerar innan den uppträder på marknaden, och i definitionen av produktivt arbete är varan (mervärdet) den avgörande faktorn. Löntagare inom handeln, bankväsendet, på annonsbyråer, i serviceindustrier o.s.v. innefattas inte bland de produktiva arbetarna, därför att några av dem tillhör cirkulationssfären, medan resten inte producerar mervärde utan endast bidrar till dess realiserande.

Problemet blir ännu mera komplicerat när vi kommer till de tekniker och ingenjörer som arbetar innanför och på den materiella produktionens periferi i företagen. Det är en grupp som inbegriper dem som ofta (inkorrekt) kallas ”vetenskapsbärarna”. Det finns ingen sammanhängande eller uttrycklig redogörelse för detta problem hos Marx, som i sin begränsning till det ekonomiska planet faktiskt frambringar två mer eller mindre motsägande svar. I *Teorier om mervärdet* och *Grunddragen* använder Marx begreppet *kollektiv arbetare*. Mot bakgrund av (a) produktivkrafternas och arbetskraftens alltmer samhälleliga karaktär och (b) det ökade inbördes beroendet mellan olika sysslor som bidrar till varuproduktionen, menar Marx att vetenskapen blir en del av produktivkrafterna och att teknikerna, genom förmedling av den kollektive arbetaren, bör anses som en del av arbetarklassen. Detta leder till föreställningen att de utgör en arbetararistokrati – vilken Lenin ansåg vara ett skikt av arbetarklassen själv. Men i *Kapitalet* menar Marx klart att denna kategori av agenter inte är en del av arbetarklassen, eftersom vetenskapen inte är en omedelbar produktivkraft då det bara är dess tillämpningar som inträder i produktionsprocessen. Dessutom bidrar dessa tillämpningar endast till att öka och realisera mervärdet, inte till dess omedelbara produktion. Därför utgör tekniska agenter inte en del av arbetarklassen.

Vad innebär detta? Vi måste först påpeka begränsningen hos vissa ”ekonomiska” kriterier (fattade på ett ”tekniskt” sätt) som inte kan ge oss ett svar. Vi har först den tekniskt fattade skillnaden mellan ”manuellt” och ”intellektuellt” arbete, en skillnad som alltså skulle bero av den tekniska arbetsdelningen. Men inte ens på produktionsprocessens plan är den skillnaden i sig en tillräcklig betingelse för klassdelning. Den produktive arbetaren som frambringar mervärde kan på inget vis reduceras till att blott och bart vara en manuell arbetare. Å andra sidan kan vi se hur viktig denna skillnad mellan manuellt och intellektuellt arbete är när vi betraktar hur hela den samhällsliga arbetsdelningens fält bestämmer samhällsklasser, hur auktoritet och arbetsledning i företagen förknippas med den intellektuella arbetskraften och den ”hemlighållna kunskapen”. Skillnaden mellan manuellt och intellektuellt arbete blir viktig för klassbestämningen först när den placeras inom politiska och ideologiska relationer.

För det andra har vi den skillnad mellan kollektiv och produktiv arbetare som åberopas i det franska kommunistpartiets aktuella skrift *Traité d'économie marxiste: le capitalisme monopoliste*. Detta arbete bygger nästan uteslutande på tekniskt-ekonomiska kriterier. Problemet är av sådan vikt att det är värt att dröja vid. Författarna försöker definiera ”kollektiva arbetare” som dem ”som 'tekniskt' bidrar till produktionen av mervärde, till skillnad från det snävare begreppet 'produktiva arbetare': de som direkt producerar mervärde (arbetarklassen).” Dessa begrepp innesluter hela rader av bastardkategorier, agenter som inte anses vara arbetare men ändå tillhör den ”kollektive arbetaren”, ”nästan-arbetare”.

Dessa begrepp innebar en *ekonomisk deformation* som tjänar ett specifikt politiskt mål. Det är en ekonomisk *deformation*, ty när Marx använder begreppet *kollektiv arbetare* identifierar han det med en utsträckning av arbetarklassen själv, av den produktive arbetaren. Han gör aldrig någon skillnad mellan kollektiv och produktiv arbetare, utan använder termen ”kollektiv arbetare” till att beteckna omvandlingar av *arbetarklassen själv*. Det är å andra sidan sant att Marx i *Kapitalet* använder enbart ekonomiska kriterier för att definiera den kollektive arbetaren, och att termen därför är vag och tvetydig i detta arbete.

Vi vill framställa följande tes: den kollektive arbetaren är inget annat än arbetarklassen, även om termen ”kollektiv arbetare” har andra bibetydelser genom att den inför ideologiska och politiska kriterier i arbetarklassens avgränsning. Detta är dess huvuduppgift till vilken vi ska återkomma senare. Den felaktiga åsikt som skiljer mellan den kollektive arbetaren och arbetarklassen genom att uppfinna skikt som ”nästan-arbetare”, upptar myten om ”löntagarklassen”, den myt som identifierar *löntagare* och *arbetarklass*.

Häriifrån kan vi övergå till ett viktigt problem. Vi har ovan slagit fast att produktionsprocessen består av *enheten* mellan arbetsprocessen och produktionsförhållandena. Vi kan nu framlägga en följsats: inom denna enhet är det inte arbetsprocessen (inbegripet ”teknologin” och den ”tekniska processen”) som spelar den avgörande rollen, *utan det är produktionsförhållandena som har överhöghet över arbetsprocessen och ”produktivkrafterna”*. Detta har viktiga konsekvenser för frågan om samhällsklasserna. Klassbestämningen bygger på produktionsförhållandena, vilka i sin tur är direkt relaterade till den samhällsliga arbetsdelningen och den politiskt-ideologiska överbyggnaden och inte till någon ”teknisk process” i sig. *Den tekniska arbetsdelningen behärskas av den samhällsliga*. Därför definierar vi inte produktiva arbetare som dem som deltar i produktionen i dess tekniska mening, utan som den som producerar mervärde och därmed exploateras som klass på ett bestämt sätt, d.v.s. dem som intar en bestämd ställning i den samhällsliga arbetsdelningen.

Produktionssätt och samhällsformation

Innan vi går vidare till de politiska och ideologiska kriterier som är nödvändiga vid bestämningen av samhällsklasser, skall vi en stund betrakta klasserna i ett konkret produktionssätt och en konkret samhällsformation, ett konkret ”samhälle”. När vi talar om *produktionssätt* rör

vi oss på ett allmänt och abstrakt plan och skiljer mellan kapitalistiska, feodala och slavproduktionssätt. Vi ”isolerar” dessa produktionssätt och -former från deras samhälleliga realiteter för att kunna undersöka dem teoretiskt. Men som Lenin demonstrerat i *Kapitalismens utveckling i Ryssland*, är ett konkret samhälle vid en given tidpunkt (en samhällsformation) sammansatt av flera produktionssätt och -former som samexisterar i kombination med varann. Ett exempel: de kapitalistiska samhällena var vid början av 1900-talet sammansatta av (1) element från det feodala produktionssättet, (2) enkel varuproduktion och manufaktur (en övergångsform mellan feodalismen och kapitalismen) och (3) det kapitalistiska produktionssättet i dess konkurrens- och monopolformer. Ändå var dessa samhällen förvisso kapitalistiska, ty det kapitalistiska produktionssättet var det *dominerande*. I varje samhällsformation finner vi ett dominerande produktionssätt, vilket skapar komplicerade effekter med *upplösning* eller *konsivering* av de andra produktionssätten och ger dessa samhällen deras karaktär (feodal, kapitalistisk o.s.v.). Det enda undantaget är övergångssamhällena, som kännetecknas av *jämvikt* mellan olika produktionssätt.

Låt oss återvända till samhällsklasserna. Om vi abstrakt undersöker produktionssätten, finner vi att alla inbegriper två klasser – den exploaterande klassen, som är politiskt och ideologiskt härskande, och den exploaterade, som är politiskt och ideologiskt behärskad: slavägare och slavar i slavekonomin, feodalherrar och livegna under feodalismen, borgare och arbetare under det kapitalistiska produktionssättet. Men ett konkret samhälle (en samhällsformation) *omfattar mer än två klasser* så länge som det är sammansatt av olika produktionssätt och -former. Ingen samhällsformation omfattar alltså endast två klasser, men de båda grundläggande klasserna i varje samhällsformation är de som svarar mot det dominerande produktionssättet. I dagens Frankrike är de båda grundläggande klasserna borgarklassen och arbetarklassen. Men vi finner också den traditionella småborgerligheten (hantverkare, småhandlare) som baserar sig på den enkla varuproduktionen, den ”nya” småborgerligheten bestående av icke-produktiva löntagare, som baserar sig på kapitalismens monopolistiska form, och flera klasser på landsbygden, där det ännu finns spår av en omvandlad feodalism (till exempel i form av hälftenbruk).

Dessa omständigheter har viktiga konsekvenser för frågan om *allianser* mellan arbetarklassen och andra folkliga klasser. Småborgerligheten och de folkliga klasserna på landsbygden (lantarbetare, småbönder, mellanbönder) är ju *klasser*, skilda från arbetarklassen. Så länge de båda grundläggande klasserna är borgarklassen och arbetarklassen tenderar visserligen de övriga klasserna att samlas runt den senare. Detta innebär dock inte att de som klasser upplöses i en odifferentierad massa, utan de är fortfarande *klasser* med egna, specifika intressen. Med andra ord, begreppen ”klass” och ”folk” sammanfaller inte. *Beroende av konjunkturen* kan eller kan inte en klass utgöra en del av ”folket” utan att detta påverkar dess klasskaraktär. Det är här vi möter problemet med allianser. Å ena sidan måste arbetarklassen i sina allianser ta ansvar för de *specifika intressena hos de klasser* som tillsammans med den utgör ”folket” eller ”folkets massor”, exempelvis i den arbetar-bondeallians som förespråkades av Lenin. Å andra sidan får den inte förlora ur sikte det faktum att det – som i varje allians – faktiskt existerar motsättningar mellan arbetarklassens specifika intressen som klass och de andra folkliga klassernas. Genom att erkänna dessa fakta förser vi oss med verktyg för att ge en riktig lösning åt problemet med ”motsättningar inom folket”.

Detta är viktigt, eftersom det finns två andra och lika felaktiga tolkningar av problemet. Enligt den första, som omfattas av många sociologer, har de omvandlingar som de kapitalistiska samhällena just nu genomgår gett upphov till en stor ”mellanliggande klass”, som omfattar alla samhällsgrupper utom borgarklassen och arbetarklassen, och som genom sin numerära tyngd utgör samhällets verkliga stöttelejare. Men vi står här som sagt inför flera klasser, och

det finns för tillfället inget berättigande för påståendet att dessa mellanklasser skulle ha smält samman till en enda klass.

Den andra felaktiga tolkningen har nyligen satts på pränt i det franska kommunistpartiets ovannämnda *Manuel d'économie marxiste*. Enligt denna sker under den "statsmonopolistiska kapitalismen" en polarisering som *de facto upplöser alla samhällsklasser utom borgarklassen och arbetarklassen*. De övriga samhällsklasserna (bönderna, småborgerlighetens olika fraktioner) existerar inte längre som klasser utan enbart som *mellanskikt*. Detta förtjänar att understrykas, eftersom det är första gången ett så stort missförstånd formulerats i ett så auktoritativt sammanhang. Det bör dessutom relateras till begreppet "kollektiv arbetare", enligt vilket det å ena sidan existerar en arbetarklass (produktiva arbetare) och å den andra "nästan-arbetare" (kollektiva arbetare), som har med arbetarklassen mer eller mindre identiska intressen. Denna tolkning öppnar uppenbarligen vägen för en *principlös allians* som kan få farliga följder. Den som börjar med att förneka att det finns några skillnader mellan medlemmarna i en folklig allians, slutar (när det uppstått motsättningar som han inte försökt lösa – t.ex. dem mellan arbetare och bönder i Stalins Sovjet) med att undertrycka dessa motsättningar med polisens hjälp. Han proklamerar helt enkelt att de övriga alliansmedlemmarnas verkliga intressen vid varje tidpunkt är automatiskt identiska med arbetarklassens.

Politiska och ideologiska kriterier

Det är nu dags att utveckla andra delen av den tes som skisserades inledningsvis, nämligen att rent ekonomiska kriterier inte är tillräckliga för att bestämma och lokalisera samhällsklasser. Detta blir särskilt tydligt när vi betraktar en bestämd samhällsformation. Det blir då absolut nödvändigt att hänvisa till positioner inom den samhällseliga arbetsdelningens ideologiska och politiska dimensioner. Detta framstår än klarare när vi tar itu med frågan om samhällsklassers *reproduktion*.

Vi skall börja med frågor som hänger samman med hur man definierar arbetarklassen, och så småningom skall vi försöka lösa det ovan antydda problemet med arbetarna och ingenjörerna. Medan ekonomiska kriterier är fullt tillräckliga för att skilja ut löntagare i handeln, bankväsendet o.s.v. från arbetarklassen, så ger de oss inget svar på frågan om teknikerna och ingenjörerna. Den måste vi se mot bakgrund av hela den samhällseliga arbetsdelningen. Vi finner då att tekniker och ingenjörer intar en motsägelsefull ställning. Från ekonomisk-teknisk utgångspunkt bidrar de i växande grad till produktionen av mervärde, men samtidigt anförtros de särskild auktoritet när det gäller att övervaka arbetsprocessen och dess despotiska organisation. De ställs därmed "i jämbredd med" den intellektuella arbetskraften med dess kunskapsmonopol. Det finns skäl att anta att den senare aspekten åtminstone hittills vägt tyngre än den förra vid bestämningen av deras klasstillhörighet. Som *helhet* kan ingenjörerna och teknikerna inte anses tillhöra arbetarklassen.

När vi på detta sätt hänvisar till ideologiskt-politiska kriterier, talar vi fortfarande om teknikerklassens *strukturella bestämning*, d.v.s. dess *plats* i de politiska och ideologiska relationerna. Denna avgör inte deras *klassinställning* i en bestämd konjunktur. Till följd av sin motsägelsefulla klassbestämning kan de till exempel i strejker ömsom ta ställning för företagarna och ömsom för arbetarna. Om vi med våra ideologiskt-politiska kriterier bara utgick från klassinställningen, skulle vi tvingas säga att tekniker och ingenjörer tillhörde arbetarklassen när de ställde sig på dess sida, medan de inte hörde dit när de ställde sig på den andra. Detta vore dock att undergräva den *objektiva* definition av klasser som marxismen ger. Det viktiga att minnas är att tekniker och ingenjörer inte är arbetare ens när de tar parti för arbetarklassen, och att detta får konsekvenser för en korrekt klasspolitik.

Att urskilja skikt. Frågan om arbetararistokratin

Man måste hänvisa till politiska och ideologiska kriterier även när man skiljer ut olika *skikt* inom arbetarklassen. Många författare och särskilt A. Touraine har försökt att återföra de ideologiska och politiska skillnaderna i arbetarklassen på tekniskt-ekonomiska skillnader i arbetarorganisationen eller rentav till löneskillnader. Det finns skillnader som direkt kan klassificeras – mellan okvalificerade, halvqualificerade, kvalificerade arbetare o.s.v. Kriteriet är här ”kvalifikation” i ”teknisk” mening. Sådana skillnader kan läggas till grund för motsägande generaliseringar. Antingen hävdar man att okvalificerade arbetare har större klassmedvetande och revolutionär förmåga än arbetarklassen i övrigt eller tillskriver man de kvalificerade arbetarna dessa egenskaper. Men färskta intervjuundersökningar, historisk erfarenhet och sociologiska analyser visar att sådana generaliseringar som bygger på rent tekniskt-ekonomiska kriterier är godtyckliga. Skillnader inom arbetarklassen *sammanfaller* inte på något enkelt sätt med ställning i arbetsorganisationen. De beror snarare av ideologiska och politiska kriterier, av kampformer, organisation och tradition. Och dessa kriterier har sin *egen självständighet*. Ta bara exemplet med anarkosyndikalismen i Frankrike: hur skulle vi med enkla ”tekniskt-ekonomiska” kriterier kunna förklara en ideologiform som slagit rot i synnerhet bland okvalificerade arbetare i storindustrin och kvalificerade i småverkstäder?

Ett annat exempel gäller den berömda *arbetararistokratin*. Enligt Lenin är den ett skikt av arbetarklassen som utgör basen för socialdemokratin. Enligt begreppets ”ekonomiska” version (särskilt förespråkad av den tredje internationalen) består detta skikt av de *mest kvalificerade och välbetalda arbetarna* i de imperialistiska länderna, som erhåller smulor av de från kolonierna hämtade extraprofiterna, smulor som tilldelas dem av de imperialistiska borgarklasserna. Det är dessa arbetare som utgör basen för reformism och socialdemokrati. Den första svårigheten är naturligtvis det faktum att kapitalets sammanflätning och sammanmältning gör det praktiskt taget omöjligt att med noggrannhet skilja ut de delar av arbetarklassen som betalas med imperialistiska extraprofiterna från dem som betalas med hemmakapital. Men alldeles bortsett från det tycks den ekonomistiska versionen förkastas av noggranna historiska och sociologiska studier av klassbakgrunden hos dem som stött och röstat på kommunistiska och socialdemokratiska partier (särskilt under mellankrigstiden) i olika kapitalistiska länder. De viktigaste resultaten går ut på att (a) de bäst betalda och kvalificerade arbetarna och (b) de okvalificerade och fattiga delas i *ungefär lika stora hälften* mellan kommunistiska partier och fackföreningar och deras socialdemokratiska motsvarigheter. De nationella variationer som finns är långtifrån utslagsgivande. Detta innebär inte att begreppet arbetararistokrati skulle vara felaktigt, men att vi vid dess definition måste utgå från hela den samhälleliga arbetsdelningen, från den delning mellan manuellt och intellektuellt arbete som reproduceras i arbetarklassens mitt. Begreppet tål nog att appliceras på vissa företrädare för på klassamarbete inställda ”byråkratiska” fackföreningar.

Det sista problemet i detta sammanhang gäller *löneskillnaderna* inom arbetarklassen. Även om gemensamma klassintressen och verklig klassolidaritet dominerar inom arbetarklassen, särskilt i dess organiserade del, så förblir dock löneskillnader ett problem. Marx definierar *lön* som en juridisk form för den samhälleliga produktens fördelning, och därmed påverkas den av politiska element. Som en helhet i samhället och utifrån en abstrakt analys, motsvarar lönen kostnaderna för arbetskraftens reproduktion. Men begreppet arbetskraft tolkas här ”allmänt”, ”abstrakt”. Av en sådan analys följer inte att varje *konkret* löneskillnad inom arbetarklassen skulle svara mot ”tekniska” nödvändigheter, till exempel mot det faktum att arbetskraften hos en grupp bättre betalda arbetare med nödvändighet kostar mer (eller så mycket mer som löneskillnaden) än en grupp sämre betalda arbetares arbetskraft. Alla historiska och ekonomiska analyser tycks faktiskt visa att löneskillnader i hög grad sammanfaller med politiska omständigheter – där den viktigaste är *borgarklassens politik att vidmakthålla arbetarklassens splittring*. Detta innebar naturligtvis inte att borgarklassen verkligen lyckas i

sin avsikt att skapa politisk splittring inom arbetarklassen och att de ”bättre betalda” arbetarna skulle vara suspekta. Men det demonstrerar det fåfänga i en facklig politik som går ut på att till varje pris slå vakt om lönehierarkin, under förevändning att löneskillnader är rena ekonomiska nödvändigheter som helt och hållet beror på kostnaderna för arbetskraftens reproduktion. Ja, ett visst slags politik som går ut på att till varje pris slå vakt om lönehierarkin ligger bara ett steg från myten om ”löntagarklassen”.

Två slags småborgerlighet

Behovet av politiska och ideologiska kriterier vid definitionen av klasser blir särskilt uppenbart när vi har att göra med *småborgerligheten*, eller frågan huruvida det finns något sådant som en småborgerlig *klass*. Vanligen anses att två stora agentsamlingar med helt olika ställning i produktionen ingår i småborgerligheten. Den ena är den ”traditionella”, i storlek minskande småborgerligheten, småproducenter och småhandlare. Till dem räknas vissa hantverkare och små familjeföretag där en och samma agent äger produktionsmedel och samtidigt är omedelbar arbetare. Där sker ingen ekonomisk exploatering i strikt mening, eftersom dessa former inte (eller sällan) använder betalda arbetare. Arbetskraften tillhålls huvudsakligen av den faktiske ägaren och hans familjemedlemmar som inte gottgöres med lön. Småproducenter erhåller profit genom att sälja sina varor och genom att delta i den totala fördelningen av mervärdet, men de utsuger inte mervärdet direkt. För det andra har vi den ”nya” under monopolkapitalismen växande delen av småborgerligheten. Den består av de ovannämnda *icke-produktiva* löntagarna, till vilka vi bör lägga tjänstemän i staten och dess olika apparater. Dessa arbetare producerar inte mervärde. I likhet med andra säljer de sin arbetskraft, och deras lön bestäms av kostnaden för att reproducera deras arbetskraft, men de exploateras genom direkt utsugning av merarbete och inte genom produktion av mervärde.

Nu intar dessa båda grupper ytterligt olika ställningar i produktionen. Kan de anses utgöra en *klass*, småborgerligheten? På denna fråga finns två möjliga svar, av vilka det första erkänner de politiska och ideologiska kriteriernas medverkan. Det kan hävdas att dessa skilda positioner i produktionen och den ekonomiska sfären faktiskt får samma *effekter* på politisk och ideologisk nivå. Såväl småföretagare som de löntagare vars exploatering sker långt från produktionen, uppvisar av olika skäl samma politiska och ideologiska kännetecken: småborgerlig individualism, förkärlek för status quo och fruktan för revolution, myten om socialt avancemang, tron på en ”neutral stat” ovan klasserna, politisk instabilitet och tendens att stödja ”starka regeringar” och bonapartistregimer, revolter som tar formen av ”småborgerliga” jacquerier. Om denna beskrivning är korrekt utgör dessa gemensamma ideologiskt-politiska kriterier tillräcklig grund för åsikten, att dessa båda grupper med olika ställningar i ekonomin utgör en relativt enhetlig klass, småborgerligheten.

Men inte heller i detta fall är det något som hindrar oss från att skilja ut *fraktioner av en och samma klass*. Fraktioner skiljer sig från vanliga skikt därigenom att de sammanfaller med viktiga ekonomiska skillnader, och kan därmed också spela en viktig roll som sociala krafter, en roll som kan vara relativt olik den som spelas av andra fraktioner ur deras klass. Det kan sålunda kanske fastslås, att den småborgerliga fraktionen av icke-produktiva löntagare ligger närmare arbetarklassen än den fraktion som utgörs av den traditionella småborgerligheten. När det gäller fraktioner är det också möjligt att införa elementet *konjunktur*: det kan fastställas att den ena eller andra fraktionen är närmare eller längre från arbetarklassen beroende på konjunkturen. (Märk särskilt den viktiga, pågående processen med proletarisering av hantverksproduktionen.) Det vore också möjligt att utskilja olika småborgerliga *skikt*, särskilt med utgångspunkt från ideologiskt-politiska olikheter som uppträder ovan och bortom den ideologiskt-politiska position som är grundläggande för småborgerligheten i dess helhet. Dessa olikheter beror på olika borgerliga gruppers specifika ställning, särskilt med avseende på deras *reproduktion*. Men det skall inte förglömmas att vi väsentligen har att göra

med en enda klass, och att vår attityd till dessa fraktioner och skikt, vare sig vi diskuterar allianser med dem eller förutser deras politiska uppträdande (särskilt deras instabilitet), måste formas i enlighet därmed. Denna inställning förefaller att vara den mer korrekta.

Den andra inställningen har två versioner. Enligt den ena reserveras termen ”småborgerlighet” för den traditionella småbourgeoisin, medan de icke-produktiva löntagarna beskrivs som en ny samhällsklass. Men detta reser svåra problem både i teorin och praktiken. Hur kan vi hävda att kapitalismen skulle frambringa en *ny klass* under loppet av sin utveckling, utan att samtidigt mena att det kapitalistiska produktionssättet skulle vara övervunnet, och att vi nu befunde oss i något slags ”efterindustriellt” eller ”teknokratiskt” samhälle som frambragt denna nya klass. Denna version kan möjligen omhuldas av ”direktörsklassens” och ”teknostrukturens” ideologer, men den är otänkbar för den marxistiska teorin. Enligt den andra versionen, det franska kommunistpartiets, skall de icke-produktiva löntagarna räknas inte till småborgerligheten utan till ”mellanskikten”. Vi har redan redogjort för ett skäl varför detta är felaktigt. Ett annat är att marxismen visserligen använder termerna *skikt*, *fraktioner* och *kategorier* för att beteckna särskilda grupperingar, men att dessa skikt, fraktioner och kategorier ändå *alltid tillhör en klass*. Arbetararistokratin är förvisso ett särskilt skikt, men ett skikt *av* arbetarklassen. De ”intellektuella” och ”byråkratin” är som vi skall se särskilda sociala kategorier, men *de tillhör borgarklassen eller småborgerligheten*. Detta är ett av de drag som skiljer marxismen från olika amerikanska teorier om social stratifiering. Genom att samhällseliga grupperingar definieras på ett helt godtyckligt sätt, utplånas och elimineras samhällsklasserna i dessa teorier. Marxismen däremot gör indelningar efter strikt metod, men indelningarna företas *inom klassindelningens ram*. Fraktioner, skikt och kategorier befinner sig inte ”utanför” samhällsklasserna, utan är delar av dem.

Compradorbourgeoisin och nationell bourgeoisin

Också när man fastställer fraktioner inom *borgarklassen* är det viktigt med hänvisningar till politiska och ideologiska kriterier. Några av fraktionerna ifråga kan lokaliseras redan på ekonomisk nivå, utifrån kapitalets bildande och reproduktion: industri-, handels- och finanskapital, stort och medelstort kapital under det monopolkapitalistiska (imperialistiska) stadiet. Men just under det imperialistiska stadiet uppstår en skillnad som inte kan lokaliseras till den ekonomiska nivån enbart – skillnaden mellan *comprador-* och *nationell bourgeoisin*. Compradorbourgeoisin är den fraktion vars intressen definitionsmässigt är kopplade till utländskt, imperialistiskt kapital (kapital från den viktigaste utländska imperialistmakten), och som därför politiskt och ideologiskt är fullständigt uppknutet till det utländska kapitalet. Den nationella bourgeoisin är den fraktion vars intressen är kopplade till nationens ekonomiska utveckling och som kommer i relativ motsättning till det utländska storkapitalets intressen. Även om denna skillnad enbart gäller för vissa koloniala länder är den viktig. På vissa steg av utvecklingen är det möjligt med allianser mellan arbetarklassen och den nationella bourgeoisin mot utländsk imperialism och för nationellt oberoende, som i fallet Kina.

Skillnaden mellan compradorbourgeoisin och den nationella bourgeoisin sammanfaller inte helt med ekonomiska positioner. På grund av den markanta sammanflätningen av kapital under imperialismen, blir skillnaden mellan till utländsk imperialism knutet och nationellt kapital ytterst vag och tvivelaktig. Skillnaden sammanfaller heller inte med den mellan stort och medelstort kapital. Det är möjligt för stora, nationella monopol, vars intressen står i relativ motsättning till de utländska monopolen, att existera, liksom medelstora företag genom serier av underkontrakt kan vara knutna till den utländska imperialismen. Men ifråga om de utvecklade kapitalistiska länderna kan man under nuvarande skede, när de sociala relationerna håller på att bli *världsomspännande*, knappast tala om någon nationell bourgeoisin, d.v.s. en som i praktiken står i opposition till den amerikanska imperialismen. Detta på grund av kapitalets ökande *internationalisering*, det amerikanska kapitalets massiva dominans,

borgarklassens politiska och ekonomiska herravälde och den växande tendensen till *asymmetrisk beroenderelation* mellan de gamla imperialistiska centra (särskilt i Europa) och USA. Detta innebär inte att det inte skulle finnas en inhemsk *borgarklass* i dessa länder. Men högst tvivelaktigt är om den på nationellt oberoende inställda gaullistiska politiken (som tid varit mer imaginär än verklig) svarar not någon fransk ”nationell bourgeoisie”. Vad det i själva verket rör sig om är (helt konjunkturbetingade) skiljaktigheter mellan amerikanskt och franskt kapital, problem som hänger samman med den franska avkoloniseringen och nykolonialismen och en publikknipande politik på jakt efter masstöd.

Sociala kategorier

Utöver klassfraktioner och skikt finns det enligt marxismen sociala kategorier. Det som skiljer sociala kategorier från fraktioner och skikt är, att medan politiska och ideologiska kriterier kan medverka i högre eller lägre grad i bestämningen av fraktioner och skikt, så spelar de ifråga om sociala kategorier en *dominerande* roll. Termen social kategori betecknar en samling agenter, vilkas huvudroll är deras funktion i *statsapparaterna och ideologin*. Detta gäller till exempel den administrativa byråkratin, som sönderfaller i grupper av statliga funktionärer, statstjänstemän. Motsvarande gäller för den grupp som betecknas med den gängse termen *intelligentian*, vilkens huvuduppgift är att inpräglade ideologi. Men vi måste upprepa en tidigare gjord anmärkning: *sociala kategorier ingår själva i klasser*. De står inte ”ovan” eller ”vid sidan av” klasserna, lika litet som de i egenskap av kategorier själva är några klasser. Men de sociala kategorierna ingår nu inte i någon enda klass, utan deras medlemmar tillhör i regel olika samhällsklasser. Så tillhör den högsta personalen, den administrativa byråkratin, i sin livsföring, politiska roll o.s.v. vanligen borgarklassen, medan kadreerna i lägre eller mellanställning antingen kan tillhöra borgarklassen eller småborgerligheten. De sociala kategorierna tillhör klasser och utgör inte själva några, har ingen egen, specifik roll i produktionen. Detta måste påpekas, eftersom många sociologer och ”samhällsforskare” hävdar att sociala kategorier verkligen utgör klasser. Byråkratin har exempelvis ofta ansetts vara en klass.

Det kan noteras, att medan Trotskij tillskrev sovjetbyråkratin en viktig roll när det gällde att förklara Sovjetunionens utveckling, så påstod han aldrig att byråkratin kunde utgöra en klass. Men många moderna sociologer hävdar faktiskt att de intellektuella utgör en särskild klass, en föreställning som vanligen grundas på märkliga idéer om vetenskapen som produktivkraft och de intellektuella som bärare av vetenskapen. Det är uppenbart vilken ideologisk funktion sådana föreställningar har. De förbinds alltid med antingen ett förnekande av klasskampens (borgarklassen kontra arbetarklassen) roll som den historiska processens viktigaste drivkraft (som när man uppfattar byråkratin som en klass), eller med ett förnekande av arbetarklassens grundläggande roll som förtrupp (som när man uppfattar de intellektuella som en klass och de intellektuella övertar rollen av förtrupp).

Konjunkturbestämd enhet och klassallianser

Om nu sociala kategorier inte själva är klasser utan tillhör klasser, vad är det då för mening med att försöka identifiera dem? Skälet är att de sociala kategorierna genom sina relationer till statsapparaterna och ideologin uppvisar en *egen enhet* trots att medlemmarna fördelas på olika klasser. Och vad mera är, i sin politiska funktion kan de ådagalägga en relativ självständighet gentemot de klasser till vilka medlemmarna hör. Betrakta till exempel den administrativa byråkratin. Den för statsapparaterna kännetecknande inre hierarkin av delegerad auktoritet, funktionärernas särpräglade status och den specifika ideologi som cirkulerar inom statsapparaterna (den ”neutrala staten” som en domare ovan klasserna, ”till nationens tjänst”, ”allmänintresset” o.s.v.), gör att byråkratin under vissa konjunkturer kan uppvisa en egen enhet, som för samman medlemmar av borgarklassen och småborgerligheten. Därmed kan

byråkratin som helhet tjäna klassintressen som är skilda från intresset hos de klasser till vilka deras medlemmar hör. Marx underströk exempelvis att toppbyråkratin i England tillhörde *aristokratin*, medan byråkratin i dess helhet tjänade borgarklassens intressen. Byråkratins småborgerliga medlemmar kan ofta tjäna ”statliga” intressen som är motsatta deras egna. Resultatet blir, som Lenin insåg, att de sociala kategorierna ibland kan fungera som verkliga *sociala krafter*, att de har en *viktig* och *egen* politisk roll i en given konjunktur. Den rollen kan inte återföras till att de skulle ”släpa med” de samhällsklasser till vilka deras medlemmar hör eller ens de grundläggande samhällseliga krafterna, borgarklassen och arbetarklassen. Det politiska uppträdandet hos byråkratin som helhet under bonapartismen och fascismen demonstrerar detta.

Denna analys är viktig därför att den har två viktiga konsekvenser för frågan om arbetarklassens allianser. I sin outhärliga allians med de ”intellektuella” och statstjänstemän på lägre och mellannivå måste arbetarklassen förhålla sig till dem på ett särskilt sätt. De har ofta gemensamma intressen som inte kan återföras till – exempelvis – de allmänna intressena hos den småborgerlighet till vilka de hör. Garanterad frihet till intellektuell, vetenskaplig och konstnärlig produktion, yttrandefrihet och frihet att sprida information är således viktiga för de intellektuella. Men vi får å andra sidan aldrig förlora insikten om relationen mellan sociala kategorier och samhällsklasser. Ty sociala kategoriers medlemmar tillhör olika klasser, och de *sprickor och motsättningar* som trots den inre enheten uppträder inom de sociala kategorierna sammanfaller ofta med medlemmarnas skilda klasstillhörighet. Inom den administrativa apparaten tar dessa sprickor formen av motsättningar mellan högre (borgerliga) kadrer och lägre (småborgerliga). Vad beträffar de intellektuella beror sprickorna ibland på de olika ideologier som formas av och förmedlas genom dem. Ett exempel är de skarpa motsättningar som nyligen uppträtt i den franska lärarkåren.

Vi måste också minnas, att de medlemmar av statsapparaten eller intelligentian som under sådana allianser pendlar över till arbetarklassens sida förblir småborgerliga, såväl till sin helhet som vad gäller deras *klasstillhörighet* (som inte får förväxlas med deras *klassursprung*). Detta får inte leda till någon sektaristisk inställning, ty det finns många exempel på intellektuella som politiskt och ideologiskt sluter upp kring arbetarklassen, blir medlemmar i dess klassorganisationer och för vilka kriterierna på klasstillhörighet suddas ut alltmer och rentav försvinner. Men detta är ett annorlunda problem som gäller frågan om arbetarklassens organisation. Faktum kvarstår att de intellektuella i sin allians med arbetarklassen som grupp förblir småborgare. De uppvisar ofta småborgerlighetens grundläggande kännetecken: politisk instabilitet och vänsterextremism i förening med högeropportunism o.s.v.

Det finns därför två lika felaktiga och farliga ytterlighetsfall som vi måste gardera oss mot när vi har att göra med de sociala kategorierna. Det ena är att *överskatta* betydelsen av deras klasstillhörighet, vilket leder till att man en gång för alla dömer ut en intellektuell som ”son till en borgare eller småborgare” och bortser från hans faktiska uppträdande och politiska eller ideologiska ställningstagande. Det andra är att *underskatta* betydelsen av deras klasstillhörighet och behandla dem som homogena enheter vid sidan av och utanför klasserna. Det är möjligt att omfatta båda dessa felaktiga linjer samtidigt, vilket visas av den hållning som nyligen anammats av det franska kommunistpartiet, den fackliga organisationen CGT och nu senast av universitetslärarförbundet SNESUP. Att överskatta betydelsen av den ”intellektuelles” klasstillhörighet leder till slagord som ”studenter-borgare-vänsterister”.

Trots muntliga reservationer har de ovannämnda organisationerna behandlat de sociala kategorierna som enhetliga företeelser, utanför och utmed klasserna; klasskillnaderna inom dem har negligerats. Således vänder man sig till statstjänstemannakåren i dess helhet, från dess teknokratiska höjder till dess mest underordnade kader. Det är som vore den en enda social kategori, med undantag för storkapitalets direkta representanter (Pompidou = bankir) –

även om man alluderar på den högsta personalens ”teknokratiska ideologi”, samtidigt som dess borgerliga klasstillhörighet överläts. Denna inställning blir än tydligare ifråga om ”lärarkåren”: den anses vara en odelbar enhet som representerar alla lärare från ordinarie professorer till korttidsanställda assistenter, vilka alla med den allmänna etiketten ”intellektuella” anses ha samma möjlighet som andra att vara arbetarklassens allierade.

De intellektuellas klasskaraktär

Sociala kategorier har också medlemmar i de ovan diskuterade *mellanskikten*. I egenskap av mellanskikt anses kategorin intellektuella stå utanför och vid sidan av klasserna. Problemet med deras klasstillhörighet viftas bort, och den politik som tillämpas mot dem är inget annat än en demagogisk uppmaning till en bred och odifferentierad allians mellan arbetarklassen och de intellektuella. Detta trots att termen ”småborgerlig” automatiskt tillämpas på varje intellektuell anhängare till arbetarklassen som avviker det minsta från kommunistpartiets ledarskap. Termen menas vara en förkrossande demonstration av ursprunget till sådana avvikelser.

Detta om detta. Frågan om alliansen mellan arbetarklassen och de intellektuella reser sig nu särskilt skarp i de framskridna kapitalistiska länderna. Detta beror delvis på den avsevärda tillväxten av intellektuella (i vid mening), men främst på grund av den *ideologiska kris* som föregår eller beledsagar den nutida imperialismens politiska kris. Fler och fler intellektuella bryter sig ur den borgerliga ideologins grepp och kan därmed vinnas för arbetarklassens sak. Den traditionella formen av allians mellan arbetare och intellektuella, som uteslutande byggt på de intellektuellas klasstillhörighet och kunnat återföras på en allians mellan arbetarklass och småborgerlighet och som bortsett från de intellektuellas ställning som social kategori, är numera troligtvis otillräcklig för att lösa problemet ifråga.

Olika lösningar har föreslagits, från Garaudys begrepp ”historiskt block” (som går tillbaka på Gramscis analyser) till de teser som nyligen framlagts av den italienska Manifestgruppen. Dessa lösningar har vissa saker gemensamt och uppvisar en rad gemensamma problem. I allmänhet anser man att alliansen mellan arbetarklassen och de intellektuella (i vid mening) har blivit viktigare än den traditionella alliansen mellan arbetarklassen och små- och mellanbönderna (men detta är även det franska kommunistpartiets nuvarande inställning). Dessa båda mål utesluter förvisso inte varandra, men inställningen representerar ett slags förnyad tillämpning av den tredje internationalens gamla schema: först en arbetarfront (inom arbetarklassen) och sedan, med den som grund, en folkfront (en allians mellan arbetarklassen och andra klasser). Men i detta fall utgörs den första alliansen av den mellan arbetarna och de intellektuella, och det är på denna som alliansen med bönderna i sin tur bygger. Detta är en tvivelaktig inställning, även om vi tar hänsyn till flykten från landsbygden och böndernas minskande antal. Den bidrar också till att sprida ideologier om de intellektuella som nästan-arbetare (vetenskapen som produktivkraft). Det kan för övrigt noteras att i Gramscis ”historiska block” var det grundläggande förhållandet det mellan arbetare och bönder. Ett annat problem ligger i betydelsen av termen ”historiskt block” (som förenar arbetare och bönder), som är något annat än en vanlig allians. Medan ”alliansen” inbegriper att dess medlemmar med sina specifika intressen och organisationer är åtskilda och självständiga, innebär ”historiskt block” att medlemmarna har intressen som i ett längre perspektiv är identiska, och att de är organiskt förbundna. Det finns emellertid inget som bevisar att den intellektuella småborgerligheten nu skulle se sina intressen uppgå i arbetarklassens, trots det faktum att de i växande grad kan ta ställning för arbetarklassen. Även om denna lösning är avsedd att överbrygga den skillnad mellan arbetare och intellektuella som återskapas inom de politiska organisationerna, förblir den en lösning i ord. Den verkliga diskussionen om formerna för arbetarklassens organisation är fortfarande oavslutad.

De härskande klasserna

Det är viktigt att analysera de härskande klasserna och i synnerhet borgarklassen. Huvudproblemet gäller dess indelning i industri-, kommersiell och finansbourgeoisin. Till denna indelning – utan att helt upphäva den – kommer under monopolkapitalismen den mellan stort och medelstort kapital. När vi talar om borgarklassen som härskande klass får vi inte glömma att vi i realiteten rör oss med en allians mellan flera dominerande fraktioner inom bourgeoisin som delar den politiska makten. Denna allians som vi kan kalla maktblocket har dessutom sedan kapitalismens början innefattat flera andra klasser, särskilt den jordägande aristokratin. Denna allians mellan flera klasser och fraktioner *som alla är härskande* kan fungera ordnat endast under *ledning* av en av dessa klasser och fraktioner. Detta är den *hegemoniska fraktionen* som samlar maktalliansen under sin ledning. Den hegemoniska fraktionen garanterar alliansens allmänna intressen, samtidigt som dess specifika intressen garanteras främst av staten.

De härskande fraktionernas interna motsättningar och interna kamp om den hegemoniska ställningen är viktiga, även om de spelar en biroll i förhållande till huvudmotsättningen, den mellan borgarklass och arbetarklass. Som Marx noterade i *Louis Bonapartes 18:e brumaire* motsvaras växlande statsformer och regimer av förändringar i hegemonin mellan olika fraktioner av borgarklassen. Än mindre kan *ekonomisk dominans* och *politisk hegemoni* identifieras med varandra på något mekaniskt sätt. Det är möjligt för en fraktion av borgarklassen att inneha den politiska makten utan att fördenskull ha någon politisk hegemoni. Ett viktigt exempel på detta är när den ekonomiska makten ligger hos monopolkapitalet, medan den politiska hegemonin tillhör en eller annan fraktion av det medelstora kapitalet. Vi inser vikten av detta förhållande när vi exempelvis går att analysera gaullisterna. Det bör betonas att maktalliansen mellan härskande klasser och fraktioner under ledning av en hegemonisk fraktion (mot vilkens intressen staten i särskild grad svarar) *alltid är en funktion av det borgerliga herraväldets form*. När vi talar om hegemonisk fraktion måste vi minnas att denna inte är ensam härskande kraft, utan bara den hegemoniska kraften inom en helhet av fraktioner som alla är lika härskande. När Marx exempelvis sade att industribourgeoisin var den ekonomiskt härskande fraktionen under Louis Bonaparte, menade han aldrig att bourgeoisins övriga fraktioner var utestängda från politiskt herravälde. Samma sak gäller särskilt för relationen mellan stort och medelstort kapital i våra dagars kapitalistiska länder. Storkapitalet är i dem den hegemoniska fraktionen, men det innebär inte att det medelstora kapitalet är utestängt från den politiska makten: som härskande fraktion delar det den politiska makten under storkapitalets hegemoni. Motsättningarna mellan stort och medelstort kapital är helt enkelt den nutida form som motsättningarna mellan de härskande borgerliga fraktionerna tar sig.

Vissa moderna analyser av ”statsmonopolistisk kapitalism” och ”antimonopolistisk allians” gör det nödvändigt att stryka under denna punkt. Dessa analyser begränsas nästan alltid till den hegemoniska fraktionen, storkapitalet, och försummar att nämna de övriga härskande borgerliga fraktionerna. Försummelsen har lett till att man hävdar, att storkapitalet ensamt innehar det politiska herraväldet, från vilket andra borgerliga fraktioner följaktligen är uteslutna. Frågan är av betydelse på grund av sina politiska konsekvenser: man talar om en bred ”antimonopolistisk allians”, ”liberal bourgeoisin”, ”uppriktiga demokrater” o.s.v., som ska hjälpa till att kasta ut de ”200 familjerna” (som anses vara den härskande fraktionen) från deras makt. Arbetarklassens strategiska allianspartners (något som inte alls har med taktiska kompromisser att göra) utsträcks därmed ända in i de härskande borgerliga fraktionerna, till det medelstora kapitalet. Detta är de stora dragen i den ”avancerade demokratin” väg sådan den förespråkas av de västerländska kommunistpartierna.

Naturligtvis presenteras frågorna inte lika grovt i *Manuel d'économie marxiste*, men de är ändå klara nog. Var gång man diskuterar politiskt herravälde nämner man enbart stormono-

polen. Var gång man däremot nämner något annat kapital än storkapitalet, rör det sig alltid om småkapitalet med vilket man uttryckligen söker allians. Men vi måste komma överens om termerna. Om vi med småkapital menar *småbourgeoisin* inom hantverk, manufaktur och handel är det korrekt att söka allians med det, *eftersom småbourgeoisin inte tillhör borgarklassen som sådan*, d.v.s. inte är en av dess fraktioner. Termen småkapital används dock här för helt andra syften. När man talar om stora monopol och småkapital (d.v.s. trolldar bort det medelstora kapitalet), implicerar man att allt som inte tillhör de stora monopolen (den enda härskande fraktionen) automatiskt är en del av småkapitalet och kapabelt att gå i allians med arbetarklassen; det medelstora kapitalet inbegrips alltså i småkapitalet. Vid de fåtaliga tillfällen som *Manuel* talar om medelstort kapital, placeras det uttryckligen *på samma sida* som småkapitalet, tillsammans med vilket det antagligen står i motsättning till storkapitalet.

Hegemonisk kontra styrande klass

Det är svåra problem förknippade med uppgiften att med precision lokalisera den hegemoniska fraktionen inom maktblocket, särskilt eftersom den hegemoniska klassen eller fraktionen kan vara en annan än den *styrande*. Med styrande klass eller fraktion menar vi den ur vilken statsapparaternas högsta personal, d.v.s. den i vid mening politiska personalen, rekryteras. Denna klass eller fraktion kan alltså vara skild från den hegemoniska. Marx ger oss ett förstklassigt exempel med England under det förra århundradets slut. Den hegemoniska klassfraktionen var där finansbourgeoisin, medan den högsta personalen inom administrationen, krigsmakten, diplomatiska kåren o.s.v. rekryterades ur aristokratin, vilken sålunda intog ställningen som styrande klass. Motsvarande kan äga rum under monopolkapitalets hegemoni, där man ofta fortsätter att rekrytera den högsta personalen ur det medelstora kapitalet, från mellanbourgeoisin. I speciella fall kan den politiska personalen rentav rekryteras ur en klass som själv inte är del av maktblocket. Ett viktigt exempel på detta var fascismen, där det under storkapitalets hegemoni var småbourgeoisin (den styrande klassen) som stod till tjänst med de högre tjänstemännen i statsapparaterna under förmedling av fascistpartiet.

Distinktionen mellan hegemonisk och styrande klass eller fraktion beror ytterst på den strategi av allianser och kompromisser som är nödvändiga för etablerandet av hegemonin och är viktig. Att bortse från den ger två konsekvenser. Det blir omöjligt att avslöja den verkliga hegemoni som finns bakom det som tilldrar sig på den politiska scenen; man tror att den klass eller fraktion som sitter i statsapparaternas topp är den hegemoniska. I fråga om fascismen leddes många socialdemokratiska politiker och författare att tro att den var småbourgeoisins diktatur. Förledda av det faktum att småbourgeoisin intog den styrande klassens plats, tillskrev man dem rollen som innehavare av den faktiska hegemonin, den som upptogs av storkapitalet. Men det har funnits andra statsformer i vilka småbourgeoisin på den styrande klassens plats maskerat den politiska hegemonin hos det med småbourgeoisin samexisterande storkapitalet. Det tydligaste exemplet är Roosevelts New Deal.

En andra konsekvens av att man försummar skillnaden mellan hegemonisk och styrande är, att ens allt överskuggande mål blir att spåra politisk hegemoni i den automatiska rekrytering till statsapparaternas ledning som sker ur den hegemoniska fraktionen själv. Denna tendens visar sig idag i formuleringar om en ”statsmonopolistisk kapitalism”, som anses representera ”sammansmältningen av stat och monopol till en enda apparat”. De vetenskapliga bevis som framläggs för detta består av släkt- och bakgrundsrelationer mellan medlemmar av de stora monopolen och statsapparaternas eller de politiska organisationernas toppar. Argumenten härstammar från satser som ”Pompidou = bankir i finansfirman Rotschild”. Vi ska inte förneka tendensen att statsapparaternas topp i växande grad upptas av medlemmar ur de stora monopolen, men detta är långtifrån någon allmän eller ens förhärskande tendens. Motexempel uppvisas av den politiska hegemoni som de stora monopolen ofta har under socialdemokratiska regeringar (Österrike, Västtyskland, Sverige, Wilsons England), d.v.s. under en

politisk personal som huvudsakligen härstammar från medel- eller småbourgeoisin, eller rentav från arbetararistokratin. Även i Frankrike upptas statsapparaten toppar i hög grad av personer som härstammar från medel- eller småbourgeoisin, vilket beror på det särskilda sätt på vilket byråkratin och statstjänstemannakåren är uppbyggd och på den jakobinska kompromissen mellan borgarklassen och småbourgeoisin.

Men även om detta är en viktigt och oemotsägligt faktum hindrar det inte storkapitalet från att inneha den politiska hegemonin. Förnekar vi detta och anser att politisk hegemoni måste identifieras med den styrande klassen eller fraktionen, öppnar vi oss för attacker som är både orättvisa och onödiga. Förbindelsen mellan den hegemoniska fraktionen (i detta fall de stora monopolens) intressen och den statliga politiken bygger faktiskt inte på personliga band. Den baseras på en rad *objektiva samordningar* av ekonomins och samhällets totala organisation och statens objektiva roll under storkapitalets spira. Staten är inget enkelt verktyg som den hegemoniska fraktionen fysiskt och personligen måste hålla i sin hand för att anpassa till sina intressen. Frågan om en möjlig åtskillnad mellan styrande och hegemonisk klass eller fraktion hänger samman med den om sociala kategoriers, t.ex. den administrativa byråkratin, relativa självständighet gentemot de klasser och fraktioner till vilka deras medlemmar hör. På grund av statens objektiva roll tjänar därför dessa kategorier hegemoniska intressen, som ofta motsäger deras egna klass- eller fraktionsintressen.

Detta innebär naturligtvis inte att det faktum att statens högsta personal tillhör den ena eller andra klassen eller fraktionen är oviktigt. Det är exempelvis inte utan orsak som det nu sker en ökande sammanflätning mellan monopolens medlemmar eller direkta företrädare och statsapparaten. Sammanflätningen underlättar monopolens grepp om staten. Men det måste noteras att denna fråga inte är den viktigaste. Exempelvis kan en ”folklig regering” inte inskränka sig till att enbart ändra på den högsta statliga personalen, i tron att goda politiska föresatser är tillräckliga för att ändringar skall komma till stånd. Den verkliga uppgiften blir att förändra statens och samhällets själva struktur. Det är å andra sidan klart att sådana omvandlingar inte kan genomföras medan statsapparaten och tjänstemannakåren förblir intakta. Omvandlingar av strukturen kan nämligen bli helt ineffektiva så länge som de genomförs under motreaktion från statens personal. Man inser vikten av dessa frågor när man på nytt läser Lenins texter om användandet av borgerliga experter i arbetarstatens apparater.

De ideologiska statsapparaterna

Några anmärkningar måste göras om den form, i vilken motsättningen mellan härskande, hegemoniska och styrande klasser eller fraktioner kommer till uttryck inom *statsapparaten*. Det skall påpekas att staten är sammansatt av olika *apparater*, grovt taget av de *repressiva* och de *ideologiska apparaterna*. De förras huvuduppgift är förtryck, de senares att utarbeta och sprida ideologi. De ideologiska apparaterna innefattar kyrkorna, de borgerliga och småborgerliga politiska partierna, tidningarna, radio-TV, förlagen o.s.v. Dessa apparater tillhör statssystemet på grund av sin objektiva funktion att utarbeta och sprida ideologi, oberoende av sin formella juridiska status som nationaliserade (offentliga) eller privata. De repressiva apparaterna har olika specialiserade grenar – krigsmakten, polisen, administrationen, rättsväsendet o.s.v.

Vi har redan sagt att den politiska dominansens fält inte upptas av en enda hegemonisk klass eller fraktion utan av en förening av härskande klasser eller fraktioner. De motsättningar som existerar mellan dessa klasser och fraktioner kommer till uttryck i *maktrelationer* inom apparaterna och deras förgreningar. Dessa speglar därför inte makten från den hegemoniska klassen eller fraktionen ensam, utan kan även uttrycka andra härskande klassers eller fraktioners makt och intressen. Det är i denna mening vi kan tala om en relativ självständighet

(a) för de olika apparaterna gentemot varandra inom ramen för statssystemet, och (b) för staten i dess helhet gentemot den hegemoniska klassen eller fraktionen.

I fallet med alliansen eller kompromissen mellan borgarklassen och jordaristokratin under den tidiga kapitalismen, hade borgarklassen sitt maktsäte i den centrala byråkratiska organisationen, medan aristokratin hade sitt i kyrkan (särskilt den katolska). En förskjutning kan också uppträda mellan den repressiva apparatens olika grenar. Före nazisternas maktövertagande i mellankrigstidens Tyskland hade storgodsägarna sitt maktsäte i armén och storkapitalet i rättsapparaten, medan administrationen var uppdelad mellan det stora och det medelstora kapitalet. Under övergången till storkapitalets hegemoni utgör ofta administrationen och krigsmakten dess maktsäte (det ”militär-industriella komplexet”), medan parlamentet fortfarande utgör det medelstora kapitalets maktsäte. Detta är en av orsakerna till parlamentets nedgång under monopolkapitalismen. På grund av sin funktion besitter de ideologiska apparaterna en större relativ självständighet än de repressiva, och de kan ibland utgöra maktsäte för andra klasser än de härskande. Detta gäller någon gång för småborgerligheten tack vare allianser och kompromisser som ingåtts mellan den och det härskande blocket. Särskilt i Frankrike har dessa kompromisser av historiska skäl haft stor betydelse, och *utbildnings-systemet* har länge utgjort en statsapparat som varit ”överlämnad” åt småborgerligheten. Småborgerligheten har sålunda under lång tid fungerat som en *systemet stödjande klass*.

Inget av detta innebär att den kapitalistiska staten skulle vara en helhet av olika delar, att den skulle avspegla en ”uppdelning” av den politiska makten mellan de olika, klasserna och fraktionerna. Tvärtom ger den kapitalistiska staten alltid, över och bortom apparaternas motsättningar, uttryck för en *specifik inre enhet, den hegemoniska klassens eller fraktionens maktenhet*. Men detta sker på ett sammansatt sätt. Statssystemets funktion säkras genom vissa apparaters och grenars *dominans* över andra, och den dominerande grenen eller apparaten är vanligen den som utgör maktsäte för den hegemoniska klassen eller fraktionen. När hegemonin är modifierad, uppträder modifikationer och förskjutningar också i dominansen över vissa apparater och grenar gentemot andra. Det är just dessa förskjutningar som bestämmer förändringarna i statens och styrelsens form.

Varje konkret analys av en konkret situation måste sålunda ta med i beräkningen både klasskampsrelationer och faktiska maktrelationer inom statsapparaterna, där de senare vanligen ligger dolda bakom formella, institutionella drag. En precis analys av maktrelationer inom apparaterna kan hjälpa oss att med säkerhet bestämma den hegemoniska fraktionens plats. Genom att notera en apparats eller grens dominans över andra och vilka specifika intressen som tillgodoses genom denna apparat eller gren, kan vi dra vissa slutsatser om den hegemoniska funktionen. Men detta måste vara en *dialektisk* metod. Det är möjligt att gå den andra vägen: lokalisera den hegemoniska fraktionen med dess privilegierade relationer till en apparat eller gren, inom ramen för samhällets totala relationer, och på denna väg besvara frågan vilken som är den dominerande statsapparaten, d.v.s. den apparat genom vilken den hegemoniska fraktionen håller de *verkliga trådarna* till staten i sin hand. Men det är också uppenbart, att det i det sammansatta förhållandet mellan klasskampen och apparaterna är klasskampen som spelar den avgörande rollen. Förändringar i institutionerna leder inte till rörelser i samhället, vilket många institutionalistiska sociologer tror, utan det är klasskampen som bestämmer hur apparaterna förändras.

Samhällsklassernas utvidgade reproduktion

Den oerhörda betydelsen av denna sista anmärkning blir klar om vi betraktar den med utgångspunkt från samhällsklassernas utvidgade reproduktion. Samhällsklasser existerar endast i klasskampen, som har en historisk, dynamisk dimension. Man kan fastställa och avgränsa klasser, fraktioner, skikt och kategorier endast genom att betrakta dem i

klasskampens historiska perspektiv. Detta reser omedelbart frågan om deras reproduktion. Vi är några som nu under någon tid hållit på att analysera den viktiga frågan om hur samhällsliga relationer reproduceras. *Som läsaren kommer att märka, kan denna fråga med alla dess komplikationer förstås på ett riktigt sätt endast inom den ram som klasskampen utgör.* I samband med vår analys av statsmakten underströk vi en av statsapparaternas (särskilt de ideologiska statsapparaternas) avgörande uppgifter, nämligen dess roll för samhällsklassernas reproduktion. I dessa avslutande noteringar skall jag därför inte ännu en gång ta upp frågan i dess allmänna sammanhang. Jag tänker i stället klargöra några av dess aspekter och varna mot vissa möjliga missförstånd. Jag tänker som exempel ta utbildningsapparaternas roll i reproduktionen av samhällsklasser (ett exempel som nyligen varit föremål för marxistisk analys).

Statsapparaterna och däribland skolan i dess egenskap av ideologisk apparat skapar inte klassdelningen, men de bidrar till den och därmed till dess utvidgade reproduktion. Vi måste notera *alla* följsatser till denna mening. Statsapparaterna får sin bestämning av produktionsförhållandena och de styr inte klasskampen, i motsats till vad en hel institutionalistisk tradition inom sociologin tror. *Det är i stället klasskampen på alla dess nivåer som styr apparaterna.* De ideologiska apparaternas exakta roll i reproduktionen av samhällsliga relationer är naturligtvis av yttersta vikt, ty det är reproduktionen i dem som dominerar reproduktionen i dess helhet, särskilt reproduktionen av arbetskraft och arbetsmedel. Detta följer av det faktum att det är *produktionsförhållandena*, som själva är begreppsmässigt knutna till de politiskt-ideologiska relationerna av herravälde och underkastelse, som behärskar *arbetsprocessen* inom produktionsprocessen.

Reproduktionen av samhällsställningar och agenter

Samhällsklassernas (de samhällsliga relationernas) utvidgade reproduktion innefattar två aspekter som inte kan isoleras från varandra. Vi har till att börja med reproduktionen av de ställningar som agenterna intar. Dessa ställningar demonstrerar klassernas *strukturella bestämning*, d.v.s. hur strukturen (produktionsförhållandena, politiskt-ideologiskt herravälde och underkastelse) ingriper i klassernas praktik. Klassernas bestämning styr också det sätt varpå de reproduceras: som Marx själv har understrukt innebär själva existensen av ett produktionssätt med borgarklass och arbetarklass att dessa klasser måste reproduceras. För det andra har vi reproduktionen av själva *agenterna* och deras fördelning på olika ställningar. Denna sida av reproduktionen: vem kommer att inta en bestämd ställning, vem blir borgare, arbetare, småborgare, småbrukare, hur och när blir han det, *är underordnad den förra* – d.v.s. reproduktionen av de faktiska ställningar som intas av samhällsklasserna. Den är underordnad sådana fakta som att kapitalismen under sin nya, monopolistiska fas reproducera borgarklassen, arbetarklassen och småborgerligheten i nya former, eller att den tenderar att avskaffa vissa klasser och fraktioner (till exempel småbrukare och småföretagare). Med andra ord: samtidigt som agenterna måste reproduceras – ”skolas” och ”göras underdåniga” – för att kunna inta vissa befattningar, beror agenternas fördelning inte på deras fria val eller önskemål utan just på reproduktionen. Det är viktigt att understryka att skillnaden mellan reproduktionens båda sidor (reproduktionen av ställningar och agenter) *inte* sammanfaller med skillnaden mellan reproduktionen av samhällsliga relationer och reproduktionen av arbetskraft. De senare ingår i reproduktionen som helhet, där reproduktionen av samhällsliga relationen är en dominerande del. Men i reproduktionen som helhet, inbegripen reproduktionen av samhällsliga relationer, utgör reproduktionen av samhällsställning *huvudaspekten*.

Statsapparaterna, inklusive skolan i dess egenskap av ideologisk apparat, fungerar på olika sätt i förhållande till reproduktionens båda aspekter. Det klassmönster som strukturen alstrar gäller inte bara för produktionsprocessens fält (för ”klasser i sig”) utan berör den samhällsliga

arbetsdelningens alla nivåer. Statsapparaterna uppträder i klassbestämningssprocessen som *förkroppsligade* ideologiskt-politiska relationer (ett förkroppsligat ideologiskt-politiskt herravälde). Genom sin uppgift att reproducera ideologiskt-politiska relationer ingriper de i reproduktionen av de *samhällsställningar* som definierar klasserna. Överbyggnadens roll inskränks inte, som det ibland antas, till reproduktionsprocessen enbart, lika litet som basens roll skulle vara begränsad till produktionen och reproduktionen av arbetsmedel och arbetsprodukter; basen ingriper tvärtom i reproduktionen av samhälleliga relationer. Apparaternas roll i reproduktionen kan enbart förstås mot bakgrund av deras roll i uppbyggandet av ett produktionssätt och mot deras relationer till produktionen, d.v.s. mot deras roll i den faktiska produktionen av samhälleliga relationer.

De ideologiska statsapparaterna ingriper alltså aktivt i reproduktionen av de ställningar som samhällsklasserna intar. Men om vi inte skall falla in i ett idealistiskt, institutionalistiskt synsätt, där klasserna och klasskampen blir en produkt av apparaterna, måste vi förstå att denna aspekt av reproduktion sträcker sig utöver apparaterna, undgår i stort deras kontroll och bestämmer deras gränser. Vi kan säga att det sker en *ursprunglig, grundläggande* reproduktion av samhällsklasserna i och genom klasskampen, där den utvidgade reproduktionen av samhällsstrukturen (inklusive produktionsförhållandena) försiggår, och vilken styr apparaternas funktion och uppgifter. För att ta ett med avsikt schematiskt exempel: det är inte existensen av en skola som formar arbetare och nya småborgare, som bestämmer arbetarklassens och den nya småborgerlighetens existens och reproduktion (ökning, minskning, kategoribildning o.s.v.), utan de orsakas av produktionsförhållandenas inverkan på arbetsprocessen, d.v.s. produktionsprocessen formad efter politiska och ideologiska relationer; det är således den ekonomiska, politiska och ideologiska klasskampen som får skolan till resultat. Detta förklarar varför den reproduktion som sker genom apparaterna kännetecknas av inre kamp, motsättningar och friktioner. På detta sätt kan vi förstå problemets andra sida: det är inte bara den utvidgade reproduktionen av samhälleliga relationer som beror av klasskampen, utan också den revolutionära omvandlingen av dem.

Den grundläggande reproduktionen av samhällsklasser berör sålunda inte bara produktionsförhållanden, d.v.s. samhälleliga relationer i produktionen. Det existerar ingen "ekonomisk självproduktion" av klasser över och gentemot den ideologiska och politiska reproduktion som sker genom apparaterna. Vad som existerar är en *ursprunglig reproduktion* av den samhälleliga arbetsdelningen i och genom *klasskampens alla nivåer*. Denna reproduktion av samhällsklasser (liksom den strukturella bestämningen av dem) hänger också samman med den samhälleliga arbetsdelningens (samhälleliga) politiska och (samhälleliga) ideologiska relationer, vilka spelar en avgörande roll i förhållande till de samhälleliga relationerna i produktionen. Skälet är att själva den samhälleliga arbetsdelningen inte bara rör politiska och ideologiska relationer utan även de samhälleliga relationerna inom produktionen, där den dominerar över den tekniska arbetsdelningen. Detta är en följd av det faktum att produktionsförhållandena inom produktionsprocessen dominerar över arbetsprocessen.

Att samhällsklassernas ursprungliga reproduktion beror av klasskampen innebär också att dess konkreta form hänger samman med *samhällsformationens historia*. Varje given reproduktion av borgarklassen, arbetarklassen, bondeklasserna eller den nya och gamla småborgerligheten beror av klasskampen i den aktuella formationen. Den speciella form och takt som reproduktionen av den traditionella småborgerligheten och småbrukarna fått under den franska kapitalismen, hänger samman med de särskilda former som deras långvariga allians med borgarklassen tagit sig. Man kan därför inte placera in apparaterna i reproduktionen annat än genom hänvisning till klasskampen, och skolans särskilda uppgifter i Frankrike kan bara förstås mot bakgrund av den allians mellan borgarklass och småborgerlighet, som så länge varit ett kännetecken för den franska samhällsformationen. även om den utvidgade

reproduktionen av samhällsklassernas ställning tar de ideologiska statsapparaterna till hjälp, så begränsas den inte till dem.

Låt oss återvända till det tidigare berörda fallet med skillnaden mellan manuellt och intellektuellt arbete. Denna skillnad, som påverkar ställningarna inom den samhällsliga arbetsdelningen begränsas på intet vis till det ekonomiska fältet. Inom detta har den ingen självständig roll att spela i klassdelningen, eftersom de produktiva arbetarna (arbetarklassen) som producerar mervärde eller varor inte kan likställas med de manuella arbetarna enbart. Skillnaden mellan manuellt och intellektuellt arbete kan begripas först när den utsträcks till de *politiska och ideologiska relationerna* med avseende på (a) den samhällsliga arbetsdelningen inom företagen, där auktoritet och arbetsledning är knuten till det intellektuella arbetet och den hemlighållna kunskapen, och (b) den samhällsliga arbetsdelningen i dess helhet – relationer som bidrar till att definiera klassernas ställning i samhället. Men uppenbart är att varken skolan eller någon annan ideologisk apparat skapar denna delning, inte heller är de de enda eller ursprungliga faktorerna bakom dess reproduktion, även om de deltar i den och (under kapitalismen) uppträder som ett resultat av skillnaden ifråga och dess reproduktion i och genom klasskampen. Med andra ord, skälet till att skolan reproducerar skillnaden mellan manuellt och intellektuellt arbete *inom sig* är, att till följd av sin kapitalistiska natur står den redan genom sitt allmänna sammanhang i ett bestämt förhållande till skillnaden (och reproduktionen av skillnaden) mellan manuellt och intellektuellt arbete, och reproduktionen av skolan som apparat bestäms genom denna delning. Skolans separering från produktionen hänger samman med den direkte producentens separering från och avhändande av produktionsmedlen.

När vi talar om statsapparater måste vi inse att dessa apparater varken skapar ideologi eller är de enda eller ursprungliga faktorerna bakom reproduktionen av ideologiskt herravälde respektive underkastelse. De ideologiska apparaterna bidrar endast till att forma och inpräglade den härskande ideologin. Därför hade Max Weber fel när han påstod att kyrkan skapar och vidmakthåller religionen; det är snarare religionen som skapar och vidmakthåller kyrkan. Vad gäller de ideologiska relationerna under kapitalismen ger oss Marx, när han analyserar varufetischismen och direkt sätter den i samband med kapitalets värdeskapande process, ett utmärkt exempel på reproduktionen av en härskande ideologi som sträcker sig utöver apparaterna. Marx ger flitiga referenser till en ”korrespondens” (vilket inbegriper en åtskillnad) mellan ”institutioner” och det ”samhälleliga medvetandets former”. Ideologins och politikens roll vid reproduktionen av klassernas ställning i samhället korresponderar alltså direkt med den klasskamp som styr apparaterna. Av det sagda följer att reproduktionen av ideologiskt-politiska härskarställningar visserligen tar apparaterna i anspråk, men att den också använder sig av *andra* apparater än statens ideologiska – och viktigast själva den *ekonomiska apparaten*. Som produktionsenhet i sin kapitalistiska form är också ett företag en apparat, i betydelsen att företaget självt *med hjälp av den samhällsliga arbetsdelningen som råder inom det* (den despotiska arbetsorganisationen) reproducerar *politiska och ideologiska relationer* med avseende på samhällsklassernas ställning. Med andra ord, reproduktionen av centrala ideologiska relationer är inte en uppgift för de ideologiska apparaterna enbart. Precis på samma sätt som att allt som hör till ”produktionen” inte är reserverat åt ”ekonomin”, har de ideologiska apparaterna inget monopol över reproduktionen av det ideologiska herraväldets relationer.

Låt oss övergå till reproduktionens andra aspekt, reproduktionen av *agenter*. Den omfattar (som två moment av samma process) dels den *kvalificering och underordning* av agenterna som sätter dem i stånd att inneha samhällsställningar, dels deras *fördelning* på ställningarna ifråga. Särskilt viktigt är det att förstå exakt hur reproduktionens båda aspekter (reproduk-

tionen av ställningar respektive agenter) försiggår, om man skall inse det innehållslösa i det borgerliga begreppet *social rörlighet*.

Reproduktionen av agenter, och särskilt ”kvalificeringen” av dem i den faktiska produktionen, består inte i någon enkel, teknisk uppdelning av arbetskraften (teknisk utbildning), utan är en process av kombinerad kvalificering och underordning som även berör de politiskt-ideologiska relationerna. Den utvidgade reproduktionen av agenter svarar här mot en aspekt av de samhälleliga relationernas produktion, vilket sätter sin prägel på reproduktionen av arbetskraften. Även om den tilldelar skolan en särskild roll, måste vi komma ihåg att det inte bara är fråga om en teknisk utbildning ”på platsen”, utan även en process av kvalificering respektive underordning som försiggår inom den *ekonomiska apparaten*, eftersom företaget är något mer än en enkel produktionsenhet. Detta ger företaget just rollen av den apparat som inom sig fördelar agenter. Ifråga om *invandrade arbetare* spelar faktiskt företaget den ledande rollen härvidlag. Om vi glömmer den ekonomiska apparatens roll och menar att agenterna redan blivit fullständigt fördelade av skolan *före* den ekonomiska apparaten, faller vi in i samma slags enkelriktade förklaring som den som menar, att den fullständiga fördelningen ägt rum i familjen *före* skolan. Kapitalistiska klasser är lika litet utbildningskast som ärftliga kast. Förklaringen håller inte för relationerna mellan familj och skola, eftersom familjen förblir en verkande kraft under skoltiden, och inte heller för den mellan skolan och den ekonomiska apparaten, eftersom skolan förblir en verksam kraft i agentens ekonomiska aktivitet.

Det är viktigt att inse att reproduktionens andra aspekt är underordnad och oupplösligt förbunden med den första. En given typ av reproduktion och fördelning av agenter på samhällsställningar är beroende av den utvidgade reproduktionen av dessa ställningar. Det får inte glömmas att arbetsmarknaden (som ett uttryck för den utvidgade reproduktionen av produktionsförhållanden) har den avgörande rollen vid fördelningen av agenter inom den totala samhällsformationen. Detta gäller även när vi inte har någon enhetlig arbetsmarknad i strikt mening, d.v.s. när arbetsmarknadens behov riktar sig mot ett fält som redan är fackindelad – delvis på grund av statens ideologiska apparaters specifika agerande (en arbetslös filosofie doktor kan exempelvis inte fylla den plats som blivit ledig efter en halvkväifierad arbetare). Det är ju inte skolan som gör att det är *bönder* som i första hand upptar de lediga platserna i arbetarklassen. Det är i stället *flykten från landsbygden*, d.v.s. avlägsnandet av anställningar på landet jämte arbetarklassens utvidgade reproduktion, som styr skolans roll i detta avseende.

Mot bakgrund av att reproduktionens andra aspekt är underordnad den första, måste vi i fallet med den utvidgade reproduktionen fastslå vilka omedelbara verkningar de faktiska samhällsställningarna har på agenterna. Det gäller med andra ord att fastslå klasskampens överhöghet över apparaterna. Vi har aldrig att göra med agenter som av begynnelse (i en värld ”före” eller ”utanför” skolan) är ”fria” och ”rörliga”, och som cirkulerar bland samhällsställningarna enligt order från de ideologiska apparaterna, den ideologiska inpräglingen och den uppfostran som de mottar. Det är sant att samhällsklasser i ett kapitalistiskt produktionsätt och en kapitalistisk samhällsformation inte är kaster, att agenterna inte av sitt ursprung är bundna till förutbestämda platser, och att skolan och de andra apparaterna har viktiga egna uppgifter när det gäller att fördela agenternas ställningar. Men det är även sant att fördelningens effekter visar sig i det faktum att det stora flertalet borgare (och deras barn efter dem) förblir borgerliga och det stora flertalet arbetare (och deras barn efter dem) förblir arbetare. Detta demonstrerar att skolan inte är den enda eller viktigaste orsaken till den fördelning som sker. Denna orsakas snarare av de verkningar som samhällsställningarna själva har på agenterna, verkningar som går utöver skolan och utöver själva familjen. Vi försöker inte, som det nyligen gjorts gällande i debatten, bestämma vilket som kommer först i en orsakskedja – skolan eller familjen. Vi anser inte ens att ”paret” familj-skola utgör grundorsaken till dessa fördelningseffekter. Vi står i stället inför en serie av relationer mellan apparater, vars rötter ligger djupt i

klasskampen. Med andra ord är den grundläggande fördelningen av agenter knuten till den grundläggande fördelningen av ställningar som samhällsklasserna intar. Allt efter samhällsformationens stadier och faser tilldelar denna grundläggande fördelning åt en given apparat eller en serie apparater deras roll i fördelningen av agenter.